

balles: varis trossos de ceràmica feta a mà, un d'ells ornat amb incisions fetes amb un instrument de varies puntes (1).

Sant Bartomeu del Grau. II CISTA DE L'HERMOT DEL VILAR. — En el mateix terme de Sant Bartomeu en que es troba la ja descrita i no lluny d'ella, hi ha aquesta cista trapezoidal de lloses primes i de 80 cm. d'alçada.

Els restes trobats foren: un tros de ganivet de sílex blanc amb lleugera inclinació a la punta molt ben tallat, de 65 mil·límetres de llargada per 12 d'amplada; un tros de sílex blanquinós; un altre tros de forma indefinida de 35 mil·límetres de llarg per 15 d'ample; una petita balba de petxina foradada per la punta i varis fragments de terrissa a mà de terra negrosa.

SEPULCRES DE FORMA INDETERMINADA. — **Castelltersol.** — Conserva sols una pedra i, per lo mateix, és impossible deduir-ne la forma. L'excavació dóna només alguns trossos de ceràmica a mà, de terra negrosa (2).

Riudeperes. — Al costat de la tenència de Sant Martí de Riudeperes i quasi bé al costat de la masia del Nogué, s'hi veuen sobressortir de terra dues pedres.

La circumstància de trobar-se tocant a la roca i la desaparició de les altres pedres fa impossible determinar la classe de sepultura, ja que és difícil que s'hi trobi res, encara que s'excavi, per la raó supradita. — JOSEP RIUS I SERRA.

CONSIDERACIONS GENERALS SOBRE ELS MEGALITS CATALANS

Les nombroses excavacions realitzades ja en els megalits catalans, creiem que permeten i fins obliguen a treure'n certes deduccions generals, esperant que nous descobriments i noves publicacions les confirmin o les modifiquin. Per a aquest treball, el resultat de l'excavació dels megalits de l'Alt Empordà de què s'ha donat compte ha proporcionat importants elements que completen les demás campanyes realitzades per l'Institut del Museu de Vich que aquí es publiquen; una aportació considerable l'esperem, ademés, de la publicació dels megalits de la comarca de Solsona, estudiats per Mn. Serra i Vilaró, i dels que sols s'ha publicat la galeria coberta de Llanera.

Els megalits d'Espolla ens han proporcionat resultats interessants. En primer lloc ha quedat aclarit el problema dels possibles megalits primitius (Cabana Arqueta, Font del Roure, Arreganyats) (3). Durant els últims anys aquest era un dels problemes més difícils de la nostra cultura megalítica, puix que amb les plantes que publicava el Sr. Cazorro (4) no es podia estar segur de que fossin sepulcres primitius de corredor incipient o bé ja sepulcres de corredor desenrotllat als quals faltessin algunes lloses d'aquest últim. L'excavació mostrà que el corredor s'allargava, al mateix temps que el material indicava ben clar una època avançada. L'estudi dels altres monuments també ens portà sorpreses, i així veiérem com el sepulcre del Barranc, que abans apareixia com una cista (allargada, és cert), resultava ésser una magnífica galeria coberta, ben notable, encara que no tingui les dimensions d'altres (Llanera, Romanyà, etc.); els seus costats eren paral·lels, malgrat no ho semblin a primera vista a causa d'haver fet moviment cap endins les lloses de prop de l'entrada per la pressió de la terra del costat al violar-se el sepulcre; el seu material és molt interessant. Vist això, els sepulcres del Mas del Puig de Can Eras (Darnius), el d'Arreganyats (Espolla) i potser el de Gutina (S. Climent Sasebes), on també férem rectificacions, se'ns oferien com les cambres de sepulcres de corredor en els quals aquest ha desaparegut per l'acció dels segles.

Es d'observar que llurs dimensions no serien molt notables; la llargada màxima dels més ben conservats no passa de 5 metres, ni l'altura arriba a 2 metres. Estem lluny, no ja dels monuments andalusos sinó fins d'altres monuments catalans. El sepulcre de la Devesa d'En Torrent no el vam veure; però, per les dades que dóna En Cazorro (5), cal esperar que sigui un altre sepulcre de corredor o potser una galeria coberta. Les plantes de les cistes conegudes no sofriren modificacions, restant com a tals la Barraca del lladre, la Llosa de la Jaça d'En Torrent, les de Quera Fumat i Mas Baleta, i la de Canadalt, totes en els termes de la Estrada, Campmany i La Junquera.

Les troballes de la campanya de l'Alt Empordà no foren tan abundants com haguera estat de desitjar, però ho foren prou per a confirmar les hipòtesis anteriors. En el grup de la comarca d'Agullana sols mereixen menció els fragments de terrissa amb incisions puntillades de

(1) L. P. C. A., p. 43.

(2) L. P. C. A., p. 48.

(3) Bosch: *Prehistòria catalana*, pàg. 102 i segs.

(4) *Los monumentos megalíticos de la provincia de Gerona* (Madrid, 1912), pàg. 39 i segs.

(5) *Ob. cit.*, pàg. 39 i segs.

la Barraca del lladre; tal volta pertanyin a un casquet esfèric dintre la tècnica de l'estil del vas campaniforme. A judici nostre, això ens data les cistes de la regió, totes semblants a la Barraca del lladre (tres lloses regulars amb una altra de coberta (1), quadrangulars o trapezoïdals, dimensions modestes), en l'eneolític. Avui és impossible considerarles com un resultat cronològicament posterior (encara que ho siguin tipològicament) de l'evolució megalítica: ben al contrari, cal suposar-les contemporànies de les galeries cobertes i fins dels sepulcres de corredor, malgrat, potser per la seva sencillesa, perdurin en un temps de decadència posterior. En el grup d'Espolla les troballes foren més notables. El ganivet de sílex de la Cabana Arqueta (d'un tipus tan perfecte que no es pot demanar millor, essent difícil trobar-li paral·lels (2) ens la col·loca en un eneolític ple, i el fragment de terrissa de l'estil del vas campaniforme trobat prop del ganivet reforça aquesta cronologia. La galeria del Barranc donà molta ceràmica, i entre ella tipus interessants: fragments d'un vas campaniforme (reconstruït) de la varietat pobra que en trobem a tot el cercle pireneic (senzilles zones de ratlles puntillades); altre vas reconstruït, d'una forma també típica (esfèric amb coll estret i curt), que també surt a la cova de Sant Julià de Ramis; un fragment amb un cordó en relleu que indica una llunyana influència de la cultura de les coves (fenomen observat també a Sant Julià de Ramis); un fragment de vas amb el perfil anomenat *argaric*; i, finalment, un punxó de coure que aferma les conclusions anteriors. Així diguem, en resum, que tot ço que s'excavà en l'alt Empordà pertany al ple eneolític.

I, si aquest resultat el comparem amb els dels altres megalits catalans, veurem que s'acorden ben bé. Dels que coneixem material podem afirmar que són eneolítics amb una perduració fins als començos de l'Edat del bronze. L'aparició del vas campaniforme a les galeries cobertes de Santa Cristina d'Aro (3) i Llanera i en nombrosos sepulcres de la regió de Solsona, i del coure (4) en aquests últims i en els sepulcres de Romanyà de la Selva, Llanera, Mas del Boix (Brull), Can Pregonés (Cornet), Camp Salarca (Rupit), Puig ses pedres, Puig Rodó, de l'Espina, apart altres objectes típics de l'eneolític: botons d'os amb perforació en v, puntes de sageta finament retocades (de tipus triangular amb espiga i aletes, de fulla de llorer o lenticular), ganivets, etc., fa que col·loquem la cultura megalítica catalana dintre el ple eneolític, durant, com hem dit, fins als començos del bronze (objectes de bronze de les cistes de Santa Susagna, Su i Riner a la comarca de Solsona).

Es curiosa l'aparició de gravats rupestres en relació amb els megalits catalans. En l'Alt Empordà, prop de Campmany, trobem dues lloses amb gravats, publicades i estudiades per D. Lluís Marian Vidal (5), sense que se n'hagués fet gaire cas; però reconeguts per nosaltres els gravats de la galeria del Barranc i després d'un estudi recent dels Srs. Vidal, Cazorro, S. Miquel i Bosch dels descoberts pel primer, se n'ha d'admetre l'autenticitat.

La cultura pirenenca catalana s'associa, doncs, amb l'art rupestre estilitzat, essent això un reforç per a la cronologia, puix coneixem altres gravats estilitzats datats en l'eneolític (6). A Catalunya queden altres mostres d'art rupestre eneolític: son els gravats del Mas Llor (Tarragona) (7) i el cèrvol estilitzat, pintat, de la roca de Cogul.

Coneguts els megalits de l'Alt Empordà, es concreten les formes que tenim en el nostre territori. Aquestes són tres d'essencials: el sepulcre de corredor, la galeria coberta i la cista amb ses múltiples variants. El sepulcre de corredor és, evidentment, el més antic, essent l'evolució del dolmen primitiu, del qual no tenim representants a Catalunya. La cambra sepulcral i el corredor que hi condueix estan ben diferenciats: el corredor és estret i força més baix que la cambra. D'aquest tipus, sols tenim ben certs els sepulcres de la Font del Roure i de la Cabana Arqueta, ambdós a Espolla, si bé, com hem dit abans, és probable que ho fossin també el d'Arreganyats (Espolla), el de Gutina (Sant Climent Sasbebes) i el del Mas del Puig de Can Eras (Darnius). Malauradament les troballes

(1) En el cas de la Barraca del lladre les lloses de coberta són tres.

(2) Llarg: 23 centímetres. Es pot comparar amb el de la Serra de l'Arca (Aiguafreda), els del Cau dels Ossos (Torroella de Montgrí), etc.

(3) Aquesta galeria fou donada a conèixer per D. Agustí Casas, qui publicà la planta i descripció en *Nou megalit en l'agrupament de Sant Feliu* (periòdic *Ciutat Nova*, de Sant Feliu de Guíxols, 25 desembre 1917). Més tard fou excavada clandestinament, coneixent-se la planta publicada per H. OBERMAIER: *El dolmen de Matarrubilla* (*Memorias de la Comisión de Investigaciones Paleontológicas y Prehistóricas*, 1919); malauradament no es posseeixen fotografies de les troballes de les quals se'n desconeix llur situació actual. Havent-les pogut veure quan encare es trobaven en poder del escavador furtiu, se'n publicà una nota a BOSCH: *Prehistòria catalana*, pàg. 106.

(4) Falten els anàlisis.

(5) VIDAL (L. M.): *Nota sobre un «menhir» y una «piedra oscilante» con esculturas y letras ibéricas* (*Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona*), 1914, núm. 13.

(6) Vegi's BOSCH: *La Arqueología preromana hispánica*, pàg. 145 i segs.

(7) CARRERAS CANDI: *Geografía de Catalunya*, volum I, pàg. 768.

són escassíssimes en els dits monuments, però les de la Cabana Arqueta no contradiuen sinó que confirmen la cronologia obtinguda per la tipologia. Cal notar que la cambra dels sepulcres citats tendeix a esdevenir rectangular preludeant la transformació en galeria coberta; tal volta el de la Font del Roure mostri el tipus més antic.

Creiem que d'aquest tipus de sepulcre de corredor se'n formaren la galeria coberta, per confusió del corredor amb la cambra (confusió que cada vegada és fa més completa), i la cista, per desaparició del corredor i reducció de la cambra, que es fa rectangular, trapezoïdal o quadrada. A un tipus de galeria coberta en formació deu pertànyer la Cova d'En Daina (Romanyà de la Selva), car la planta, rectificadada per nosaltres (fig. 186), mostra dues pedres col·locades com a reminiscència de l'entrada de la cambra, que també és més ampla que l'entrada; semblant a aquesta galeria, encara que un xic més curta, és la propera de Santa Cristina d'Aro. Arribem, amb això, a la galeria coberta de costats ben paral·lels. La planta resulta ésser rectangular, allargada, molt regular, sense record de la separació entre la cambra i el corredor, i en general es fa de lloses més regulars i fines que les anteriors. Exemplars d'aquest tipus són les galeries de Puigses-Lloses (Folgaroles) (1), Llanera (2), Puigses-Pedres (Santa Maria de Corcó) (3), Serra de l'Arca (Aiguafreda) (4) i del Barranc (Espolla). Les dues primeres són notables per llurs grans dimensions (10 i 9 metres de llarg, 3 i 2 d'ample, respectivament, i uns 2 metres d'altura) que les fan els monuments megalítics majors de Catalunya.

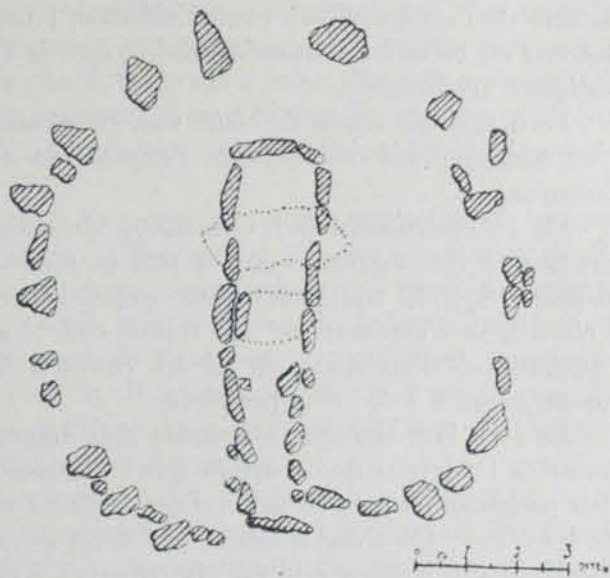

Fig. 186. — Planta rectificadada del sepulcre La Cova d'En Daina (Romanyà de la Selva)

Però la diferència tipològica entre les dues formes de galeries cobertes no es pot dir que mostri una separació cronològica. Ans al contrari, el material dels dos grups es semblant i pertany tot a un eneolític avançat (vas campaniforme, metall, puntes de sageta i ganivets de sílex ben treballat, peces d'os perforades en v).

Per reducció del llarg de la galeria coberta, o per supressió del corredor en els sepulcres de corredor de cambra ja trapezoïdal es formà l'últim tipus de sepulcres megalítics (5), als quals anomenem cistes per a evitar confondre'ls amb els vers dòlmens primitius. A aquest grup pertanyen quasi tots els sepulcres explorats a la comarca d'Agullana, i amb ells la immensa majoria dels megalits catalans, que comunment es denominen dòlmens. Però, dintre les característiques essencials de caixa rectangular, quadrada o trapezoïdal formada per poques lloses (tres o quatre, a part la coberta, generalment), hi caben diverses variants. En primer lloc trobem un tipus intermedi entre la galeria coberta i les cistes pròpiament dites. En realitat no és sinó una galeria coberta escurçada: citem, entre altres, les de la Roca de l'Aglà (Fitor) (6), Puigses-Forques (Palamós) (7) i Puig Rodó (Estany) (8), i tal volta la de la Devesa d'en Torrent (Espolla). La de Puig Rodó està subdividida per lloses, com la d'Arzabal al Aralar (Navarra) (9). Al costat de'aquest tipus, essent-ne tipològicament derivades, hi ha les varietats rectangulars, quadrades i trapezoïdals (10).

L'exploració de les cistes de la comarca d'Agullana no donà resultat, puix que sols a la Barraca del Lladre hi sortiren uns petits fragments d'un casquet esfèric de l'estil del vas campaniforme. La

(1) Vegi's pàg. 502, fig. 179 d'aquesta Crònica.

(2) Vegi's J. SERRA I VILARÓ: *Excavaciones en el dolmen de Llanera (Memorias de la Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades)*; Madrid, 1917.

(3) Vegi's fig. 175, pàg. 500 d'aquesta Crònica.

(4) Vegi's ANUARI DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS 1913-14, Crònica, pàg. 804 i segs.

(5) El qualificatiu de *megalític*, en llur major part, resulta ja molt impròpia, donades llurs dimensions, relativament petites. Però, per conservar llur dependència respecte els tipus verament megalítics i la distinció amb formes semblants d'un altre origen, es segueix usant la dita denominació.

(6) Vegi's ÇAZURRO, obra citada.

(7) Vegi's PALLARÉS: *Els sepulcres megalítics del Baix Empordà*, en altre lloc d'aquesta Crònica.

(8) Vegi's fig. 180 de la pàg. 502 d'aquesta Crònica.

(9) ARANZADI-ANSOLEAGA: *Exploración de cinco dólmenes del Aralar*, pàg. 29.

(10) Vegi's BOSCH: *Prehistòria catalana*, pàgs. 110 i seg., la reunió classificada per tipus de les conegudes fins a 1917.

mateixa pobresa es nota en moltes cistes catalanes. Sortosament en algunes de la comarca de Vich (Puig Rodó, Cruïlles, Rupit) (1), en moltes de la de Solsona i algunes de l'Alt Urgell (Cabana dels Moros a Turbiàs i cista de la Collada d'Orri a Pallerols) (2), ha sortit material que no deixa lloc a dubtar de llur data eneolítica: puntes de sageta de sílex, molt ben retocades, de forma de fulla de llorer, triangulars amb espiga i aletes i lenticulars, peces d'os amb perforació en forma de v, perles de collar de dentali, ceràmica feta a mà, grollera o polida, sense decoracions o amb decoracions i formes de l'estil del vas campaniforme, i petits objectes de coure. Aquest material surt indistintament en totes les variants citades, que es veu que entre si presenten sinó petites diferències tipològiques accidentals.

Però aquests tipus de cista van continuar essent usats en els començos de l'Edat del bronze, com indiquen els resultats de l'exploració d'algunes a la comarca de Solsona (Su, Riner, Santa Susanna) (3).

En la distribució per Catalunya dels monuments megalítics també s'observen fets curiosos. En primer lloc aquests ocupen sols la meitat septentrional del territori català (vegi's el mapa de la pàg. 187). El tipus més antic (sepulcre de corredor) és el que es troba més a prop del Pireneu, i els altres s'estenen per les serres del Nord de Catalunya, creuant-se amb les altres cultures catalanes de l'eneolític: la de les coves a tota l'àrea d'extensió dels megalits i la dels sepulcres no megalítics a la seva perifèria.

Es avui ben clar que cal parlar dels megalits catalans com formant una vera cultura ben característica i diferent de les altres que s'estenen per Catalunya des del final del neolític. Les troballes dels megalits sempre conserven un caràcter peculiar, i són les que hem enumerat en parlar, fa poc, de les cistes. En front d'elles trobem en la cultura de les coves una ceràmica decorada amb relleu i amb altres formes que en els megalits i en la cultura dels sepulcres no megalítics el típic inventari de destraletes polides, fins ganivets de sílex de petites dimensions i perles de collar verdoses i de forma ovoide.

Com hem vist, aquesta cultura megalítica catalana té el seu apogeu en l'eneolític ple i avançat, i aleshores dintre el seu territori queden poques mostres d'altres cultures. Sembla que és aleshores quan el cercle pireneic fou més extens, i en altres tipus d'estacions contemporànies, com a certes coves, dintre el territori dels megalits, trobem la mateixa cultura. Aquest és el cas de la Cova de Can Sant Vicens a Sant Julià de Ramis, del Cau dels Ossos de Torroella de Montgrí i de la Cova dels Encantats de Serinyà, on, al revés del que s'esdevenia en un període anterior (Cova de Riàlp), el material s'allunya del típic de la civilització de les coves catalanes per a semblar-se al dels megalits. A la cova de Sant Julià sortiren els botons amb perforació en v, les puntes de sageta i els ganivets de sílex i la forma de vasos de panxa esfèrica i coll estret (com a la galeria del Barranc, Espolla). En canvi, cal confessar que certs tipus semblen una influència o un record de la cultura de les coves: són els fragments de terrissa amb senzills cordons, amb impressions digitals (un fragment, també, a la galeria del Barranc). Al cau dels Ossos sortiren tres ganivets de sílex, grans i molt ben treballats; a la Cova dels Encantats, puntes de sageta (fulla de llorer i triangular amb espiga), plaquetes d'os amb perforació en v, destrals de pedra polides i terrissa polida sense ornaments o bé amb incisions i amb relleus.

Per altra part cal notar un fet important: la cultura dels megalits catalans té els seus paral·lels en la restant cultura megalítica pirenenca fins a Navarra i Bascònia (vegi's el mapa de la pàg. 519) (4) i a l'altra banda de França, per on s'estén fins a Provença. Al Pireneu falten encara els megalits en la part corresponent a la província d'Osca; però el grup basco-navarrès, ara ben conegut per les excavacions del professor D. Telesfor de Aranzadi i dels seus col·laboradors aquests últims anys, té grans analogies amb el català (5).

Tipològicament, en ço que fa referència a les formes sepulcral, el paral·lelisme és complet entre Bascònia i Catalunya. Surt el sepulcre de corredor (segur el d'Igartza occidental, essent possible que ho siguin també els molt destruïts de Bernoa i Argonitz). La galeria coberta surt a Jentillarri, quelcom subdividida per una llosa al seu mig, cò que continua a Bascònia també a la

(1) Vegi's RIUS: *Sepulcres megalítics excavats pel Museu de Vich*, pàgs. 501 i seg. d'aquesta Crònica.

(2) Vegi's COLOMINAS: *Els sepulcres megalítics a l'Alt Urgell*, pàgs. 491 i seg. d'aquesta Crònica.

(3) Vegi's BOSCH: *Sepulcres megalítics de la comarca de Solsona*, pàgs. 527 i seg. d'aquesta Crònica.

(4) Vegi's BOSCH: *L'estat actual de la sistematització del neolític i eneolític de Catalunya*, en les pàgines següents.

(5) Vegi's ARANZADI-ANSOLEAGA: *Exploración de cinco dólmenes del Aralar (Pamplona) (1915)*; Id. id.: *Exploración de catorce dólmenes del Aralar (Pamplona) (1918)*; ARANZADI-BARANDIARAN-EGUREN: *Exploración de seis dólmenes de la sierra de Aizcorri (San Sebastián, 1919)*; Id. id.: *Exploración de nueve dólmenes del Aralar guipuzcoano (San Sebastián, 1919)*; Id. id.: *Exploración de siete dólmenes de la sierra de Ataún Borunda (San Sebastián, 1920)*.

cista d'Arzabal: a Catalunya precisament també una galeria coberta (la de Puig Rodó) té aitals subdivisions. Abunden molt les cistes, que són molt semblants a les nostres i presenten les mateixes variants quadrades, rectangulars o trapezoïdals, i sobretot els tipus de transició des de les galeries cobertes, que il·lustren la formació del tipus de la cista (la d'Arzabal, subdividida com la de Puig Rodó). El material, amb algunes diferències, és en general el mateix: puntes de sageta dels mateixos tipus de Catalunya (amb aletes i espigues de forma semblant a la de fulla de llorer), amb altres tipus de pedra una mica diferents dels catalans), ceràmica sense decoració o dels vasos campaniformes en alguns casos (Pagobakoitza, Gorostiarán). Amb molta freqüència aquest material està associat amb coure. En canvi, els ganivets de sílex solen ésser de més petites dimensions que els catalans. És notable que els vasos campaniformes bascos tenen una absoluta analogia amb els dels megalits catalans: hi és comú l'ornamentació disposada en zones plenes de línies transversals puntillades.

Aquí, com a Catalunya, sembla que l'art estilitzat ha tocat la cultura pirenenca, encara que aquí no hagi sortit associat amb sepulcres megalítics. Prescindint de les escultures de la Cova de Marquinez, que cada dia semblen menys eneolítiques i que potser són molt modernes, últimament s'han donat a conèixer uns signes, que es poden interpretar com estilitzacions humanes, a Faido i Albaina (Alava) (1). Potser aquesta associació de l'art rupestre estilitzat (que sembla tenir els seus nuclis principals en el Centre i Sud de la Península, o sia en el territori de la cultura central) amb la cultura pirenenca, és un fet paral·lel de la penetració d'altres elements de la mateixa cultura, com per exemple la ceràmica del vas campaniforme.

L'origen remot de les formes megalítiques pirenenques no es pot cercar sinó a l'Occident de la Península. L'enllaç el donen els sepulcres megalítics d'Astúries i Galícia, ço que porta a Portugal, únic lloc on l'evolució tipològica (comprovada també per la del material) és completa (2). Amb tot i això, cal considerar els grups megalítics pirenenes com un desenrotllament molt autònom, car la transformació del sepulcre de corredor en galeria coberta i d'aquesta en cista que a Portugal s'inicia (galeries cobertes de Monte Abrahaio i de Nora, cistes del Serro do Castello i totes les d'origen megalític dels començos de l'Edat del bronze) resta allí quelcom secundari, no arribant mai, per altra part, a la formació del tipus de la galeria coberta de costats paral·lels; al Pireneu basco-català, en canvi, el més sortint és la formació de la galeria coberta (especialment la de costats paral·lels) i la gran abundància i varietat de cistes.

Quant a l'origen remot del material, no és tan senzill de trobar. Mentre moltes coses (objectes d'ornament, potser les formes de ceràmica sense ornar) semblen desenrotllaments indígenes, altres coses semblen influències d'altres cultures. La perforació en forma de v ja és coneguda a Portugal en l'eneolític inicial (Monte Abrahaio), malgrat s'apliqui a botons d'una altra forma. Les puntes de sageta de forma de fulla de llorer, cordiformes o triangulars amb espiga semblen dependre més aviat de l'evolució del Sudest de la Península (Almeria) que de la portuguesa, on les puntes amb espiga o en formes emparentades amb les cordiformes o de fulla de llorer (per exemple la forma de losange) no assolixen una completa evolució, essent allí la cosa principal l'evolució de la base còncava, a diferència d'Almeria, on des d'un principi tenen gran desenrotllament els tipus d'espiga i els de losange: l'estereotipació del tipus de forma de llorer o de cor potser té les seves arrels en els tipus de losange d'Almeria, havent-se perfeccionat en la cultura pirenenca, on, demés, trobem com a tipus característic la forma lenticular (3). El vas campaniforme té, però, un origen ben diferent: la seva pobresa de formes i de decoració, que contrasta amb la seva riquesa a la meitat Sud del Centre d'Espanya (Ciempozuelos-Carmona), parla de quelcom manllevat de la veïna cultura central, que s'estereotipa en una forma determinada i que a penes té evolució en la cultura pirenenca (4).

Un altre aspecte del problema d'aquesta cultura són les seves relacions amb el Sud de França, que més aviat parlen d'identitat de cultura que de senzilles relacions. En tot el Sud de França, fins a una certa línia, una civilització megalítica semblant, al menys en son començ, a la pirenenca espanyola domina en l'eneolític i sembla continuar fins als principis del bronze, equivalent en ço que fa referència a la cronologia a la cultura argàrica que en la Península penetra també en els

(1) BARANDIARAN: *El Arte rupestre en Alava* (Boletín de la Sociedad Ibérica de Ciencias Naturales, marzo-abril 1920).

(2) VEGÍ'S BOSCH: *La Arqueología pre-romana hispánica* (cap. III) i *Prehistòria catalana* (cap. II). Id.: *L'estat actual del coneixement de la civilització neolítica i eneolítica de la península ibèrica*, pàgs. 516 i seg. d'aquesta Crònica.

(3) En la cultura de les coves apareixen, en alguns casos, puntes de sageta, però no semblen ésser cosa típica de tal cultura. Sempre, però, a Catalunya depenen també de l'evolució d'Almeria o pirenenca.

(4) VEGÍ'S CASTILLO (A. del): *La ceràmica incisa de la cultura de las Cuevas y el problema de la especie del vaso campaniforme en la Península ibèrica*. (En curs de publicació pel Seminari de Prehistòria de la Universitat de Barcelona.)

megalits (cista del Collet a Su, de Bullons a Riner i de La Guàrdia a Santa Susanna) (1), però que a França pren allavores altres camins. En aquesta cultura, certament amb petites diferències locals (per exemple: les perles en forma d'oliva de coure o bronze semblen una mica indígenes de França), els tipus dels sepulcres: galeries cobertes de costats paral·lels i cistes (2), i en el material bona part dels tipus de les puntes de sageta, alguns objectes d'ornament (per exemple les peces de collar de *dentalis*) i la ceràmica del vas campaniforme, marquen una gran analogia amb el Pireneu espanyol, que es veu més clara si es té en compte que més enllà dels massissos centrals francesos, Roine amunt o a les muntanyes de la Savoia francesa, o sia on acaba la regió natural, comencen cultures d'una diferent naturalesa. Sigui'ns permès dir breument que per la costa occidental de França sembla haver-hi una cultura poc característica (també amb megalits) que es toca amb els megalits de Bretanya, els quals constitueixen un fenomen del tot a part, ben independent del Sud de França i que tenen relacions amb els megalits nòrdics i anglesos; al Nord i Centre de França, si bé hi ha megalits (sobretot galeries cobertes que poden ésser un tipus que des del Sud de França s'estén vers el Nord, arribant fins a Bretanya), tota la cultura té un altre aspecte (3); a les muntanyes de la Savoia francesa trobem (Llac de Bourget, d'Annecy, etc.), una extensió dels palafits suïssos.

La data de la cultura en qüestió del Sud de França és, sens dubte, el ple eneolític, com la de la pirenenca peninsular. Ho demostren, ultra el vas campaniforme i els tipus de sageta, la presència constant d'objectes de coure (4): penjolls, perles de collar en forma d'oliva. Aleshores degué servir d'intermediària per a la transmissió del vas campaniforme, per una part al Nord-Oest de França, o sia a la Bretanya, on sembla que una vegada rebut s'hi desenrotllà autòmicament, i per l'altra a les cultures del Rin, on tingué també un desenrotllament autònom, degut probablement a creuar-se amb influències de les cultures allí existents.

Més fosca és la qüestió dels principis d'aquesta cultura del Sud de França. Però sembla que aquí degué succeir quelcom anàleg a ço que es pot comprovar a Catalunya: la substitució d'una cultura anterior, probablement del neolític pur, per l'esmentada cultura megalítica pirenenca. A Catalunya aquest és el cas de la cova de Rialp (amb la ceràmica típica de la cultura de les coves amb decoracions amb relleus), trobant-se en l'eneolític, en les coves de la regió (*Can Sant Vicens*, a Sant Julià de Ramis), el mateix material que als megalits. Al Sud de França sembla que en el neolític pur hi hagué una cultura semblant a la de les coves espanyoles, també amb ceràmica amb decoracions en relleu i sense el material típic de l'eneolític (puntes de sageta, objectes d'ornament, coure).

A aquesta cultura s'hi sobreposaria la dels megalits pirenenes (5), ocupant tota la regió natural limitada pels massissos centrals, l'alt Roine i les muntanyes de Savoia. — P. BOSCH GIMPERA, LLUIS PERICOT.

L'estat actual de la sistematització del neolític i de l'eneolític de Catalunya

Resumint tot ço que s'ha dit fins ara (6), i com a sistematització provisional en l'estat actual de les investigacions que aquestes s'encarregaran de comprovar o de rectificar, ens imaginariem l'estat de coses a Catalunya, durant la fi del neolític i l'eneolític, de la següent manera (vegis també l'adjunt mapa, fig. 187):

(1) Vegi's Bosch: *Sepulcres megalítics dels començos de l'Edat del bronze de la comarca de Solsona*, en altre lloc d'aquesta *Crònica*.

(2) Es ja quelcom segur que tots els anomenats *dòlmens* del Sud de França són meres cistes, ço que es correspon exactament amb els fenòmens de Catalunya.

(3) Sembla que el caràcter típic d'aquesta cultura del Nord i Centre de França, ultra les galeries cobertes de la regió del Sena i de l'Oise, són les grutes artificials del Marne, certes formes de ceràmica i la punta de sageta de tall transversal.

(4) En certs casos sembla que són de bronze, marcant una continuació de la cultura en qüestió fins als principis de la nova Edat. A aquesta continuació pertanyen part dels megalits del Sud de França, sobretot els que contenen certes formes de sílex (puntes de sageta dentades) i altres molt complicades de perles de collar i amulets que són desconegudes a la cultura pirenenca peninsular.

(5) Recentment E. THURLOW LEEDS ha publicat un interessant treball sobre els megalits peninsulars: *The dolmens and megalithic tombs of Spain and Portugal* (*Archaeologia*, LXX, 1920, pàg. 201 i següents). En ells no podent conèixer encara les novíssimes troballes dels sepulcres de corredor amb càmera quasi circular, tant de Bascònia com de Catalunya, i dubtant de que ho siguin els d'Espolla, que ara publiquem, però reconeixent encertadament l'intima relació entre el grup pirenenca peninsular amb el francès, vol veure en aquest l'origen del nostre. Creiem que després de trobar a la cultura pirenenca, tan basca com catalana, el sepulcre de corredor i de veure's tan clarament com evoluciona vers la galeria coberta i la cista, ço que no's pot constatar a França, oferint així l'enllaç amb la evolució tipològica portuguesa, que geogràficament assegura la presència del tipus a Astúries i Galícia, la nostra tèsis ha quedat notablement reforçada. La última confirmació la rebrà quan coneguem els megalits que per força existeixen al Pirineu d'Osca, totalment inexplorat.

(6) Vegi's, en altre lloc d'aquesta *Crònica*, especialment Bosch: *Resultats de l'exploració de coves de Catalunya*; Bosch